

L. Stryuk, PhD in Philological sciences, Prof.
SHEE "Kryvyi Rih Pedagogical Institute"
G. Shalatska, PhD in Philological sciences, Assoc. Prof
SHEE "Kryvyi Rih Pedagogical Institute"

THE ARTISTICS FEATRES IVANA FRANKO'S LYRICS

The article studies artistic features of civil and intimate lyrics I. Franko. The important role of epithets, comparisons, metaphors, poetic references, antithesis, comparisons, parallelisms, dissent, repetitions and rhetorical figures in the poet's artistic palette is proved.

Key words: *artistic means; artistic techniques; tropes; artistic details; stylistic figures.*

УДК 821.161.2.09

В. І. Сулима, канд. філол. наук, старш. наук. співроб.
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, м. Київ

ІВАН ФРАНКО ПРО ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ПРОТОПЛАСТ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТОПИСАННЯ

Ідеться про працю Івана Франка в галузі наукових досліджень впливів візантійської літератури на українську стародавню писемність. Візантійські хроніки, на думку Івана Франка, були важливим протопластом/прототекстом українського літописання. Це вводило українську літературу в загальноєвропейський (християнський) контекст і забезпечувало її прочитання на рівні цивілізаційного інтертексту.

Ключові слова: *візантійські хроніки; українське літописання; протопласт; прототекст.*

Як відомо, у дослідницькій моделі І. Франка-медієвіста, зокрема в його модерному інтерпретаційному ресурсі, важливим компонентом був багатоплановий опис динамічної інтертекстуальності давньої й нової української літератури, здатності національної літератури до інтегрування найважливіших явищ літератури світової. Ті явища у творах українських авторів ставали більш-менш помітним *протопластом* – серед них і історичні сюжети й мотиви. Називаючи візантійські джерела *протопластом* української давньої літератури, власне ступаємо слідами Івана Франка, видатного теоретика й історика нашої літератури.

Так, у *Нарисі історії українсько-руської літератури* пісню про Стефана воеводу він назвав "протопластом або предком довгого ряду пісень дванадцятискладових..." [13, с. 249]. Термін протопласт, за поясненням франкознавців, – то "первісний текст літературного твору, який послужив вихідним матеріалом для наступних численних переробок, варіантів, наслідувань тощо" [3, с. 199]. У сучасному літературознавстві цей термін заступає *прототекст* (утворений від грец. *πρότος* – у складних словах означає першість, первинність чого-небудь, і лат. *tekstum* – тканина, зв'язок, побудова), у цьому сенсі *прототекст* – це своєрідний *прототип* (гр. *πρότυπον* – прообраз) тексту або, за визначенням І. Франка, *предок* тексту.

Однією з найпопулярніших на Русі була *Хроніка* Георгія Амартола. Її переклад було зроблено в кінці першої половини XI ст. у Києві за часів Ярослава Мудрого. Існують й інші версії, зокрема про те, що твір було перекладено в X ст. у Болгарії, а в XI ст. привезено в Київську Русь. Від XI до XVII ст. збереглося близько тридцяти списків твору, що належать до двох редакцій. Відомий учений В. Істрін опублікував текст *Хроніки* Амартола за пергаментним списком XIII–XIV ст., так званім *Амартолом болгарським* (із відповідними додатками з інших списків), при цьому настійно рекомендує називати цю редакцію *Амартолом руським*, пов'язуючи її не лише з місцем створення пам'ятки, а й із її подальшою літературною долею. Цей варіант перекладу відомий лише в киево-руських списках, він служив головним джерелом для історичних компіляцій, таких як *Хронографічне зведення 1262 р.*, *Літописець Еллінський і Римський* двох редакцій, *палея хронографічна*, повної й короткої редакції; із цього перекладу було взято фрагмент до першої редакції *Александрії хронографічної*.

До цих питань Франко звернувся одним із перших. У статті *Echa literatur greckiej i lacinskiej w piśmiennictwie ruskiem*, написаній польською мовою в 1895–1896 рр., учений зазначив, що спочатку переклади хронік Малали й Амартола "були зроблені в Болгарії у XI ст. і звідти перейшли на Русь" [5, с. 249]. Франко вказав на болгарського пресвітера, ієромонаха й письменника Григорія, який у X ст. "зредагував "Хронограф" дещо іншого типу, черпаючи матеріал переважно із греків, але вплітаючи

в розповідь багато уривків, що стосувались Болгарії. За його прикладом пішли русини" [5, с. 249]. Складаючи 1894–1895 р. *План викладів історії літератури руської...*, Франко зазначив, що візантійські хроніки Малали й Амартола були взірцями для Нестора Літописця – "його безпосередніми джерелами для космографії і многих інших відомостей" [13, с. 50]. До тих "многих інших відомостей" Франко числив і апокрифи, які приходили на Русь "в невинній формі вставок у старі візантійські літописи". Так, зокрема "у Амартола, крім множення поменших оповідань, знаходяться доволі обширні повісті про диспут Авраама з єгипетськими мудрецами, про поховання Адама в Єрусалимі, про Мельхіседека, про смерть Мойсея, про Соломона і юзьську царю і т. д." (писав він 1896 р. у передмові до 1-го тому видання "Апокрифи і легенди з українських рукописів) [8, с. 23].

1907 р. берлінський журнал *Archiv für slavische Philologie* опублікував розвідку Франка *Beiträge zur Quellenkritik einiger altrussischer Denkmäler* (*Причинки до критики джерел давньоруських пам'яток*), присвячену, із-поміж іншого, і питанням композиції найдавнішого літопису Київської Русі *Повѣсть временнѣхъ лѣтъ*, початкова частина, як то й показав автор, була залежною від візантійських хронографів, надто від Амартола [6, с. 443–455].

Уважне перечитування літопису Нестора засвідчує й розвідка Франка *Kleine Findlinge zur altslavischen Literatur und Geschichte* (*Маленькі знахідки із старослов'янської літератури та історії*), надрукована німецькою мовою у книзі *Jagič-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagiča* (Берлін, 1908). Перечитавши в літописі рядок про те, що давні русичі "**живыхоу звѣрнымъ образомъ, живоуще скотьски**", дослідник виніс цей рядок у заголовок першого розділу і взявся довести, що "у нашого давнього літописця не все гаразд з його оцінкою древлян та їхніх сусідів; вирок суворий, але несправедливий. Скидається на те, що він був винесений іншим суддею і в іншій справі" [7, с. 551]. За версією Франка, це було не що інше, як використання з грецьких хронік епізодів з життя давніх афінян.

В *Історії української літератури. Від початків українського письменства до Івана Котляревського*, над якою Франко працював у 1907–1909 рр., "**Повѣсть временнѣхъ лѣтъ**" також оха-

рактизована як "компіляція різнорідних творів, різного походження і неоднакової історичної та літературної вартості" [11, с. 83], значну частку якої, згідно з аргументами вченого, склали виписки з грецьких хронографів, зокрема з Амартола й Малали, що він потвердив і в *Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.*, яка побачила світ 1910 р. Цього ж року, звертаючись листом із приводу рецензії на згадану працю, Франко торкається ряду питань важливих для розуміння окресленого ним розвою літератури, а в цьому зв'язку і грецьких джерел найстаршого літопису [14, с. 384].

У 1912 р. Франко розпочав працю над розвідкою "Найстарші традиції київської землі", ще й ще раз повертаючись до початкових сторінок Несторового літопису, до легендарно-міфологічних подій руської й всесвітньої історії. Торкаючись згадок про розселення давніх племен, Франко конкретизує: "Ся відомість узята з грецького джерела. Про першу появу болгар на території теперішньої Болгарії маємо відомість у літописі Георгія Амартола під р. 677, за панування візантійського цісаря Константина Бородатого (ор.сїт., ст. 613). Про першу появу угрів, у грецькому джерелі названих турками, читаємо в тім же літописі під р. 617 (...). Під р. 850, за панування візантійського цісаря Михайла Македонянина, подано у Амартола просторе оповідання про війну болгарського царя Крума з греками" [9, с. 346]. У пункті 8 з назвою "Виписка з Георгія Амартола" вміщено кілька сторінок паралельно поданих текстів, які засвідчують щедру, мало не дослівне, використання руським літописцем грецьких джерел [9, с. 354–358].

Студії Франка над давніми пам'ятками в 1912 р. почасти були реалізовані в трьох статтях на сторінках берлінського часопису *"Archiv für slavische Philologie"* 1913–1914 р. Привертаючи увагу західних славістів до староруського оповідання про Костянтина й Мефодія, яке "дійшла до нас у найстаршій київській літописі, списанім коло половини XI ст." [10, с. 590], Франко декларує його як таке, що "зложене віршами", отже "являється суцільною та літературно заокругленою історичною сагою", проте "попередженою прозовою допискою", – її вчений називав додатком пізнішого редактора. За Франком, доказом цієї тези є "натяк на напад угрів на Македонію та Солунь"[10, с. 596]; відомості про

цей напад зберігає "досить просторе оповідання в Георгія Амартола", текст якого тут таки вміщений у перекладі Франка.

Залишилася незавершеною праця останніх років життя – 1907–1916 рр. – "Студії над найдавнішими київським літописом", яку складають переспіви, реконструкції та тлумачення оповідань Іпатіївського літопису. Використовуючи свої попередні праці, учений проводив думку, що літопис – "не однолітний історичний твір, а тільки компіляція численних і різнорідних писань, які можемо поділити на чотири групи, хронологічно усталені одна за другою. Перша група обіймає часи від початків Русі аж до смерті Святослава в р. 972; її можна назвати не так міфічною, як радше епічною, а в її тексті можна розрізнити вставки з візантійських хронографів, особливо з Георгія Амартола..." [4, с. 8]. Коментуючи такі переспіви, як "Варязькі шляхи" [4, с. 15], "Обри й дуліби" [4, с. 20], "Три брати, основателі Києва" [4, с. 24], "Аскольд і Дір під Царгородом (р. 866) [4, с. 37], " Похід Ігоря на греків (р. 941) [4, с. 56, 59], Франко припускає, що відомості про поділ землі між синами Ноя і про переліки народів, які дісталися їм за жеребом, руський літописець узяв у того ж таки Амартола; як і відомості про війну аварів із візантійським цісарем Гераклієм; у цьому ж ряду стоїть і літописне оповідання про напад Аскольда й Діра на Царгород. "Отсе літописне оповідання, – писав Франко, – основане на оповіданні грецького літописця, продовжителя літопису Георгія Амартола, поміщенім під р. 864" [4, с. 37]. Подавши дослівний переклад грецького тексту, Франко робить висновки про те, що "грецький літописець не знав імен начальників руського нападу", проте його суттєво доповнив руський літописець, при цьому скористався й багатьма іншими фактами, як то відомостями про похід князя Ігоря на Царгород.

Із Хроніки Георгія Амартола до "Повѣсть временних лѣтъ" було залучено різні відомості: про вавилонське стовпотворіння; звістки про різночасові походи й розселення болгар, угрів та обрів; зокрема, літописець пояснює початок точного датування власного літописного зведення тим, що в рік, коли почалося правління візантійського цісаря Михайла, стала наша земля називатися Руська земля. "♦ сем бо ѡвѣдахом, яко при сем цари

приходиша Русь на Царьград, якоже пишеть в літописани Грецьком"а, тобто автор а"Повѣстѣ временнихъ лѣт" і важливий факт запровадження точного датування у своєму літописі, і назву Руської землі підтверджує посиланням на авторитетне джерело – Хроніку Георгія Амартола.

У Літописі руському точне датування починається з 6360 р. (852) Упорядник видання Л. Махновець у коментарях зазначав: "Візантійський імператор Михайло III П'яниця, син імператора Феофіла і онук імператора Михайла II Травла, зійшов на трон 21 січня 842 р. зовсім малою дитиною, а самостійним імператором став лише 856 р." [2, с. 11]. Літописець використав також повідомлення про початок владарювання візантійських імператорів Василя I Македонянина, Лева VI Мудрого; виступи Леона проти болгарського царя Симеона; початок царювання Константина, сина Константина Великого; мир, підписаний царем Симеоном із Константинополем; початок царювання Романа, підписання Романом миру з уграми. Взято з Хроніки Георгія Амартола й інші відомості, наприклад, повідомлення про комету Галлея або розповідь про чарівництво Аполлонія Тіанського тощо.

Попри всі пізніші уточнення й дослідження, студії Франка допомогли сформулювати головні "уроки", які висували киеворуські книжники з композиційної структури візантійських хронографічних зведень, обравши їх за взірць для власної творчості. На доказ цього Франко неодноразово вказував на те, що киеворуські літописи, як і візантійські хроніки, починаються легендарно-міфічними сюжетами й продовжуються власне історичними переказами та задокументованими подіями, їх текст містить відомості з інших джерел, усних і писаних, уривки або повні тексти житій, полемічних творів, богословських трактатів, дипломатичних угод, церковних ухвал тощо. Вказував Франко й те, що спільним для візантійських хронік і киеворуських літописів є використання власне біблійного матеріалу поряд із матеріалом апокрифічним. Успішно трансформувалася в киеворуському літописанні й тенденція візантійської хронографії до реконструкції історичної картини світу, куди Нестор уписував відтворене ним геополітичне й історичне буття Київської Русі.

Саме під дією подібних чинників середньовічні хроніки опинилися з жанрового погляду, за словами В. Кречотня, "на межі між історіографією, учительною літературою і белетристикою" [1, с. 73]. Ці жанрові риси були успадковані й киеворуським літописанням, так само і тенденція до творчого компілювання та переопрацювання різнопланового (документального, міфологічного й легендарно-поетичного) матеріалу, останнє тим часом забезпечувало літературне відтворення релігійно-культурних ознак доби. Зрозуміло, що світоглядні канони автора накладали на його історичну концепцію відповідну схему, згідно з якою у Всесвіті ведеться боротьба двох надприродних сил – Бога та його супротивника; людина ж має вирішувати – на чьому вона боці, підтверджуючи свій вибір власними вчинками й добрими справами. Як те робила, за свідченням Георгія Амартола, імператриця Ірина (780–802); була ця жінка благочестивою й добродійною – опікувалася прочанами, сиротами, монахами, бідарями (засновувала сиротинці, монастирі, зменшувала податки тощо). У характеристиках героїв згаданих хронік домінує християнський світогляд і мораль, а також прославлення чернечого аскетизму та шанування ікон – символічних образів невидимого духовного світу. Стиль перекладного тексту ще не досконалий, словесний порядок у реченні досить плутаний, синтаксичні конструкції важкі, але ці тексти були неоціненним досвідом не лише для наступних перекладачів, а й для творців оригінальної української словесності.

На окремі згадки натрапляємо в таких працях Франка, як Передмова до видання "Апокрифи і легенди з українських рукописів. Том III. Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні діяння апостолів". Львів, 1896); у рецензії на каталог рукописів Хіландарського монастиря на Афоні (Прага. 1896); у статті "Южнорусская література" для Енциклопедичного словника Ф. Брокгауза і І. Ефрона (СПб, 1904); у рецензії на працю чеського і словенського філолога й етнографа Матія Мурка (Leipzig, 1908); у розвідці "Найстарша південноруська історіографія", написаній 1907–1909 рр.; у ст. "Смерть Олега і староісландська сага про фатального коня"; у розвідці "Вступна часть літопису по обох редакціях" (як частина "Студії над найдавнішим Київським літописом", над якою Франко працював протягом 1907–1916 р. Для І. Франка надважливими були художне

мислення митця й національна своєрідність літератури як стосовно оригінальної творчості, так і перекладної, тобто творчої адаптації позиченого матеріалу до національного контексту. Візантійський протопласт середньовічної книжності був для вченого одним із ферментів внутрішньої трансформації літератури, – на той час літератури конфесійної, регламентованої канonom і шаблоном, – до літератури секулярної, світської, успіх якої залежав від авторської індивідуальності. Такі індивідуальності І. Франко бачив і в глибокій давнині, і в часи першого національного відродження, і в добі бароко, надто коли читав творчо опрацьовані ними сюжети перекладних хронографів, повістей і житій, і міг констатувати "нову національну форму, в яку відлито міжнародний зміст" [11, с. 10].

У давніх українських творах конкретний зміст, стиль, особливості поетики повноцінно розкрити можна лише в контексті (у системі) загально християнської культури, сформованої навколо біблійного саггитуму. Цей аспект залишається актуальним (і актуалізованим) у сучасній українській філології. Візантійський прототекст (протопласт) і літописний контекст зберігає значний потенціал для з'ясування специфіки художнього мислення давніх часів, шляхів розвитку літературного процесу, а також відкриття нових вимірів міжнаціонального інтертексту української писемності. І. Франко ще на рубежі XIX–XX ст. підійшов до цього кола проблем досить близько й багато що розглянув і дослідив на рівні наукового тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Історія української літератури* : у 8 т. – К. : Наук. думка, 1967. – Т. 1.
2. *Літопис руський* ; пер. з давньорус. Л. С. Махновця. – К. : Дніпро, 1989.
3. *Пінчук С.* Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. Пінчук, С. Регушевський. – К. : Наук. думка, 1966.
4. *Франко І.* Студії над найдавнішими київським літописом / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 6. – С. 7–190.
5. *Франко І.* Відгуки грецької і латинської літератур в українському письменстві / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 30. – С. 240–252.
6. *Франко І.* Причинки до критики джерел давньоруських пам'яток / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 433–455.
7. *Франко І.* Маленькі знахідки із старослов'янської літератури та історії / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 550–561.

8. *Франко І.* Передмова (до видання "Апокрифи і легенди з українських рукописів / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 38. – С. 7–79.

9. *Франко І.* Найстарші традиції київської землі / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 39. – С. 335–358.

10. *Франко І.* [Причинки до історії церковнослов'янської літератури] / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 39. – С. 534–613.

11. *Франко І.* Історії української літератури. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 40. – С. 7–372.

13. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–470.

14. *Франко І.* План викладів історії літератури руської... / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 24–73.

15. *Франко І.* До редакції газети "Рада" в справі "Нарису історії української літератури" (З приводу рецензії). / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 50. – С. 378–386.

Надійшла до редколегії 14.09.16

V. I.Sulyma, PhD in Philological sciences, senior researcher
Institute of Literature named after T. H. Shevchenko NAS of Ukraine

IVAN FRANKO AND BYZANTINE PROTOPLAST OF UKRAINIAN CHRONICLES

This article draws attention to Ivan Franko's work in the field of scientific research influences Byzantine literature in Ukrainian ancient writing. Byzantine literature, according to Ivan Franko, were the important protoplast/prototext of Ukrainian chronicles. It brought Ukrainian literature into general Christian context and provided its reading at the level of civilization intertext.

Key words: *Byzantine chronicles; Ukrainian chronicles; protoplast; prototext.*

УДК: 821.161.2

А. О. Ткаченко, д-р філол. наук, проф.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

БУВ "ЦІЛИМ ЧОЛОВІКОМ", АБО Ж ДВОПІВКУЛЬНИЙ ФРАНКО

Навряд чи продуктивно вкладати художньо-естетичну еволюцію Франка у прокрустове ложе лінійного руху "від" і "до" чи розпинати на хрестовині некоректної опозиції народництво/модернізм. Він еволюціону-